

YU ISSN 0514-6143

ЗБОРНИК
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XXVI/1

НОВИ САД

1983

ПРЕФИКСАЦИЈА ПРИДЕВА У СРПСКОХРВАТСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

РАДА СТИЈОВИЋ

Уводне напомене

Задатак овога рада је да се утврде, опишу и класификују основна значења префиксираних придева у српскохрватском књижевном језику. О овом проблему до сада је врло мало писано, и то само у делима ширег садржаја. Тако Томо Маретић у *Грамањички хрватској или српској књижевној језику*, у одељку о грађењу речи, под насловом *Сложене именице и придеви*, говори о придевским и именичким сложеницама „којима је први дио ријечца не- или какав приједлог, нпр. *нечовјек*, *немио*, *приморац*, *ударје*, *безбрижан*, *подобар*”.¹ Он, даље, издваја две групе овако сложених придева: „једни су изведени од готових других придева, а други од именица”. У прву групу иду придеви сложени са „предлогом” *пре-*, који значе „својство у највећој мјери”, и придеви са „предлозима” *на-*, *о-*, *по-* (који се слаже са позитивом, компаративом и суперлативом), *при-*, *по-* и *су-*, који „значе да се придев узима у умањеној мјери”. Другу групу, по Маретићу, чине придеви сложени од предлога, именице и, најчешће, суфикса *-(а)н*, ређе којег другог. Он их илуструје већим бројем примера: *безбожан* (који је без бога), *безбрижан* (који је без бриге), *безобразан*, *дојлавни* (који је коме до главе), *изврстан* (што излази из своје врсте) итд.² То је, углавном, све што је Маретић у поменутом делу о овом проблему рекао.

Ни А. Белић не посвећује неку посебну пажњу овом питању. У *Грађењу речи* он каже да је префиксација придева једно од средстава за изражавање „афективних значења субјективне оцјене” и наводи следеће префиксе са примерима: „*на* (*најлук* — ’нешто глух’), *су* (*субјел* — беличаст), *омален* (’прилично мален’), *по* (*посјед* — ’нешто сед’), *по* (*покрајак* — ’прилично кратак’), *прилику* (’мало глуп’), *пре* (*презрео* — ’сувише зрео’)”. Он, даље, напомиње: „За образовања ових придева употребљени су префикси од глагола који су у вези са глаголима и подобијали ова значења субјективне оцјене”.³

Нешто подробнијих података о овоме А. Белић даје у раду „*Дејрефиксација*” у *словенским језицима*, у којем развија тезу о вези придевских значења са глаголским.⁴

¹ Т. Маретић, *Грамањички хрватској или српској књижевној језику*³, Загреб (Матица хрватска), 1963, 387.

² Т. Маретић, н. д., 398—399.

³ Александар Белић, *Савремени српскохрватски књижевни језик. II део: Наука о грађењу речи*, Београд (Научна књига), 1949, 195—196.

⁴ А. Белић, „*Дејрефиксација*” у *словенским језицима* (*придеви и њихова изградња и слични појави*), Јужнословенски филолог, књ. XVIII/1—4, Београд (Српска академија наука, Институт за српски језик), 1949—1950, 96—98.

Више пажње овој проблему посвећује М. Стевановић.⁵ О његовим ставовима, међутим, овде нећу говорити, пошто ћу се на њих освртати током читавог рада.

У *Приручној грамањици хрватскога књижевног језика* говори се о префиксалној и префиксално-суфиксалној творби придева. У оквиру прве групе разликује се неколико значењских група: „придјевске умањенице” (префикси *на-*, *о-*, *ио-*, *ири-*, *иро-*, *су-*), „придјевске увећанице” (префикс *ири-*), „придјеви с непотпуним својством” (префикс *ио-*) и „придјеви са супротним или занијеканим својством” (префикс *не-*). Префиксално-суфиксалну творбу придева чине придеви који су у „творбеној вези с приједложним изразом: *без идеје* — *безидејан*, *на силу* — *насилан*, *иод водом* — *иодводан*, *ирид изборима* — *иридизборан*, *иришћив устјава* — *иришћуустјаван* ...”⁶

Као што се из изложеног види, до сада се, углавном, није улазило у дубљу анализу придевских префикса.

Веома су бројни и разноврсни придеви код којих је префиксална структура одлика управо придевске речи. Они се разликују и по значењу, и по односу према речима на које се наслањају, и по путу и начину настајања. Са семантичке тачке гледишта најчешће се уочавају:

1. значење појачаног степена именоване особине, нпр. *ириекрасан*, *иривелик*, *ириесвјетли*, *ирихрабар*, *иришари* и сл. (пored чисто граматичког префикса *нај-* у суперлативима);

2. значење ублаженог степена именоване особине, нпр. *накисео*, *омален*, *иовелик*, *ирилуи*, *иросед*, *сулуд* и сл.;

3. значење односа, нпр. *ириирадски*, *иридрайни*, *надбубрежни*, *међудржавни* и сл.;

4. негативна и супротна значења, нпр. *неславан*, *ирииштен*, *безначајан*, *иримерљив* — *иримеран* и сл.

Само прве две групе илуструју у правом смислу префиксацију придева, јер се само овде творба отелстворује непосредним додавањем префикса придевској речи (*ири* + *красан*, *на* + *кисео*, *о* + *мален*, *ири* + *сед* и сл.). Зато ће главни задатак овога рада бити анализа и обрада ових двеју придевских група.

Последње две групе, међутим, само условно илуструју префиксацију, и за њих ће се дати само општији осврт.

У трећој групи сам творбени процес није изведен као стриктно придевска префиксација, него као морфолошка прерада падежне синтагме: *иридрайни* — *ирид райи*, *надбубрежни* — *над бубрезима*, *ирибрачан* — *ири брака* и сл. Међутим, само се мали део падежних синтагми прерађује у придеве, што значи да се одговарајући односи по правилу изражавају синтаксичким средствима.

И порицање неке особине обично се остварује у реченици помоћу посебне речце *ири*, глагола *ирисам* и сл., а само у мањој мери долази до творбе придева с предметком *ири-*.

Грађа Речника Матице српске, тј. *Речника српскохрватскога књижевног језика* (у даљем тексту РМС), на основу које је и настао овај рад, даје могућност

⁵ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. (Грамањички системи и књижевнo-језичка норма)*², Београд (Научна књига), 1970, 426—432.

⁶ Еугенија Барић и др., *Приручна грамањика хрватскога књижевног језика* (аутор одељка Еугенија Барић), Загреб (Школска књига), 1979, 284—286.

да се начелно укаже на то у којој мери и у којим случајевима долази до лексикализације, тј. творбе придева у овим двома првенствено синтаксичким категоријама. Зато ће у овом раду бити указано на неке битније појединости у вези с тим феноменом.

Из разматрања су искључена она придевска образовања код којих је префикс преузет из изворног лексичког облика — глагола или именице, ређе прилога. Такви су, нпр., придеви:

— *завидан, извршни, набавни* и сл., према глаголима *завидети, извршити, набавити* и сл.;

— *задружни, насипавни, народни* и сл., према именицама *задруја, насипава, народ* и сл.;

— *йрекјучерашњи, доскорашњи* и сл., према прилозима *йрекјуче, доскоро (доскора)* и сл.

Код оваквих се придева само у формалној морфолошкој анализи може издвајати префиксна морфема, а у творбеној анализи они имају јединствену основу.

У српскохрватском се употребљава и знатан број придевских туђица у којима би се, по језичком осећању говорног представника нашег језика, у првом делу придевског образовања јасно издвојио посебан морфолошки елеменат у функцији префикса: *а-* (*аморалан, алоичан, анационалан* и сл.), *анти-* (*антидинастички* и сл.), *дис-* (*дисхармоничан, диспропорционалан* и сл.), *и-* (*ирационалан, ирелевантан* и сл.), *йоси-* (*йосидишломски* и сл.), *йро-* (*йрофранцуски, йрозајадни* и сл.), *сујер-* (*сујермодеран* и сл.), *улифра-* (*улифраконзервиран* и сл.). Ови придеви нису наше аутохтоне морфолошке творевине. Ипак, мотивисаност њихове структуре омогућава да поједини типови буду продуктивни, те се у нашој језичкој пракси стварају нове речи комбиновањем страних елемената. М. Пешикан о овоме пише: „Развио се један изванредно богат и гибак фонд творбених елемената страног порекла — претежно грчког и латинског — различитих префикса, суфикса, основа, уопште модела (*а-, ин-, екс-, ко-...*, *био-, йео-, аеро-, хидро-...*, *-лоија, -номија, -йрафија, -йонија, -фонија...*, *-йтор, -аний, -ер...*, *-иони, -иван, -илан, -анийан* и још много других). А сви се ти елементи сразмерно лако лепе један на други, односно на разнолике стране основе — далеко лакше, са мање отпора језичког осећања, него при спајању домаћих творбених елемената. У овоме и јест основни узрок продирања лексике туђег порекла у наш језик, а не у утицају овог или оног језика”.⁷

Понекад се комбинује туђи предметак и с домаћом основном: *антиинародни, антиидржавни, улифрадесни* и сл. О могућности комбиновања страних префикса с домаћом основном, као и домаћих префикса са страном основном, писао је и С. Бабић.⁸

Поменути префикси страног порекла, иако бројни у нашем књижевном језику, неће бити испитивани овом приликом, него ће пажња бити усмерена на домаће категорије придевских префикса.

Као што је у самом наслову речено, за израду овога рада послужио је Матичин речник. Његова грађа, међутим, није била увек довољна, па сам се, истина

⁷ М. Пешикан, *Лексичко блао нашег језика и нормативни однос према њему*, Наш језик, н. с., књ. XVIII/1—2, Београд (Институт за српскохрватски језик), 1970, 81.

⁸ Стјепан Бабић, *Мјешовите творевине*, Језик, XXV/5, Загреб (Хрватско филолошко друштво), 1977/78, 135—137.

врло ретко, служила и примерима из обичног говора, а понекад и грађом за *Речник српскохрватској књижевној и народној језика* Српске академије наука и уметности (у даљем тексту РСАНУ). Примере из обичног говора, као и из грађе РСАНУ, узимала сам да потврдим нека значења за која нисам нашла потврде у РМС.

Уз примере из РМС наводила сам име аутора (у случајевима када оно није означено давала сам постојећи извор — часопис и сл.), док сам код примера из необјављене грађе давала потпун библиографски податак.

Придеве сам дефинисала сама не само онда кад се нисам слагала с оним што се тврди на одговарајућем месту у РМС већ и у случајевима кад сам сматрала да би било умесно, упркос прихватљивости дате тврдње, побољшати, макар и у најмањој нијанси, њену формулацију. Дефиниције из РМС преузимала сам, дакле, само у приликама кад ми се чинило да оне у сваком погледу потпуно задовољавају (и указивала на то да нису моје тиме што сам их стављала под наводнике).

Напомињем да сам при егземплификавању придевских образовања с префиксима *о-* и *йо-* одступила од иначе доследно спровођеног принципа давања дефиниције уз примере; ово због тога што је у излагању које претходи навођењу тих примера већ било довољно речи о њиховом значењу.

Префиксација као средство за појачавање придевској значења

Појачавање придевског значења постиже се префиксима *йре-* (*йрејамејан*, *йревелик* и сл.), *йра-* (*йрасјар*, *йрадави* и сл.) и чисто граматичким префиксом *нај-* (*најјамејнији*, *највећи* и сл.), а нађена су и три примера префиксације префиксом *над-* (*надуман*, *најхрабар* и *надсјручан*).

Код извесног броја придева насталих од падежне синтагме (*безмеран*, *безграничан*, *ванредан*, *надљудски*, *најчовечански* и сл.), као и код неких придева с предметком *не-* (*неизмеран*, *недољедан*, *неизбројан* и сл.), развило се специфично значење суперлативности. Ова група придева ће, мада семантички долази на ово место, ипак бити обрађена код одговарајућих префикса, како се префикси не би разбијали.

Појачавање се може постићи и елементима изразитијег лексичког значења *веле-*, *мнојо-*, *високо-* и сл. (*велеуман*, *мнојојошћиван*, *високоучен* и сл.). Таква образовања, међутим, нису предмет овога рада.

Префикс *йре-*

Ово је најтипичнији префикс за појачавање придевског значења. У РМС је дефинисан на следећи начин: „*йре-* као предметак или префикс изражава . . . у творби придева највећи или највиши степен својства или мере”. Ова се дефиниција слаже са дефиницијом М. Стевановића, сем што је у другом случају истакнута велика продуктивност овога префикса: „С префиксом *йре-* сложени придеви сви су суперлативног значења: они казују особину основног придева изражену у одвећ великом степену . . . Сложени придеви с овим префиксом, и у овом једином значењу, могу се градити од сваког простог придева,

мада се не може рећи да су у књижевном језику у тако честој употреби; много су чешћи у народним говорима, нарочито неких крајева, а срећу се, наравно, и код књижевника”.⁹

Тачно је да је за све придеве с префиксом *пре-* карактеристично појачајно, суперлативно значење, висок степен особине изражене основним придевом, али је смисао појачавања доста различит, те се могу уочити неколике нијансе или значења:

1. прекомеран степен нечега као негативна одлика (*превелик*, *предујачак*, *преврућ* и сл.);

2. појачавање негативног значења основног придева (*предиш*, *пренеугодан*, *преиломазан* и сл.);

3. прекомерност у позитивним особинама (*предобар*, *преосећајан*, *преискрен* и сл.);

4. апсолутна суперлативност, врло висок степен нечега (*прекрасан*, *презаслужан*, *презадовољан*, *предичан* и сл.);

5. куртоазна суперлативност (*пресветли*, *преведри*, *пресвети* и сл.).

Набројани придеви илуструју овде дате семантичке категорије према својој најчешћој, тј. основној или главној употреби, што не значи да у појединим приликама не могу добити и другачију семантичку интерпретацију. Упоредимо, примера ради, значење придева *превелик* у следећим двома реченицама: *Отац му је купио превелике ципеле, које није могао да носи* (из об. говора) и *Зирнуо је на дјевојку крај врбе и од превеликој обиља сласти отворио уста и цикнуо* (С. Михаљих). Очито, придев у првој реченици означава прекомерност у негативном смислу (ципеле су *веће него што треба*), што је и најчешће његово значење, док исти придев у другој реченици показује врло висок степен особине, без елемената негативног претеривања (отворио је уста и цикнуо од *врло великој* обиља сласти, а не од обиља сласти *веће него што треба*).

Висока продуктивност овога префикса дошла је до изражаја и у РМС, где су нађене потврде за његово комбиновање са 174 разна придева. Међутим, богатство грађе којом се егземплификује употреба ових придева није у сразмери са њиховим бројем, и у РМС ова придевска категорија више долази до изражаја бројем речи него обиљем и разноврсношћу примера за њих. То, углавном, није резултат селекције од стране обрађивача (испуштање примера ради штедње простора), јер се ни прегледањем саме картотеке на основу које је рађен РМС није дошло до неке богатије грађе. Тешко је рећи да ли је та оскудност или ограниченост грађе резултат начина експерпције (с обзиром на чињеницу да грађа РМС није вађена тзв. тоталном експерпцијом, него су експерптори пробирали речи које ће се исписати и унети у картотеку) или пак невелике фреквенције оваких придева у текстовима. Због ограничености грађе обрађивачи су морали уносити и придеве непотврђене примерима, као нпр. *предалек*, *прекасан*, *прекисео*, *прекрайак*, *пренизак*, *преошширан*, *прескуј* и сл., или само посредно потврђене прилогом, као што је нпр. урађено код *преиздав* и *преилуј*. Отуда је и дефинисање у РМС морало бити сажето, уопштено, јер грађа није дозвољавала разраду, па дефиниције углавном истичу суперлативност, без упуштања у нијансе (нпр. *пребео* „веома, сувише, одвећ бео”, *преблај* „одвећ, сувише благ” итд.).

⁹ М. Стевановић, н. д., 429.

Језичка грађа наведена у РМС углавном не омогућује да се код појединачно узетих придева са префиксом *йре-* утврђују и поткрепљују разна значења. Међутим, кад узмемо грађу у целини, добијамо јасан увид у постојање поменутих семантичких разлика.

1. Префиксом *йре-* се најчешће означава *йрекомеран сййейен нечеја као нејаийвна одлика*. Основни придев у таквом случају сам по себи нема негативних импликација, него се негативно значење добија додавањем префикса *йре-*, који уноси нијансу прекомерности, претеривања. Ова најчешћа употреба префикса *йре-* заступљена је у неутралном говору (за разлику од друге и треће групе, које су везане за експресивно, сликовито изражавање).

Да је ово значење основно закључила сам више на основу свакодневног говора, него из примера у РМС. Вероватно су ексцерптори испуштали овакве примере као сувише обичне или се због штедње простора избежавало уношење најобичнијих примера. Отуда, нпр., за тако обичну реч као што је *йревелик* у РМС нема примера типа *йревелике цййеле, йревелика хаљина, йревелики йрошак*, него само са значењем апсолутне суперлативности.¹⁰ Ипак, код знатног броја придева постоје потврде за ово значење. Уп.:

йреблај — сувише благ, блажи него што је оправдано, пожељно: *преблаг поступак*;

йребрз — сувише брз, бржи него што је нормално: *Религиозно образовање ... обичајима даје трајност и чува их од пребрзих промена* (Р. Вучић); уп. и прилог *йребрзо*: *Влажи ракијом усне које се некако пребрзо суше* (М. Лалић);

йревисок — сувише висок, виши него што коме или чему одговара: *Богме искочит не могá јер је пуста превисока кула* (Српске народне пјесме); *Цијена је превисока* (Стј. Крањчевић);

йредовољан — претеран, изражен више него што треба: нема примера; уп. прилог *йредовољно*: *Чини ми се да је промашена његова фактура [главне личности] ... недовољно симболизирана и предовољно изромантизирана* (Б. Михајловић — Михиз);

йренайрејнуј — преко мере напрегнут, напрегнутији него што је нормално: *Стока [је] кретала даље ... с грчем у пренапрегнутим мишићима* (В. Десница);

йресмео — смелији него што је допуштено, претерано смео: *Књига о загометкама свемира пуна [је] неточности и пресмјелих комбинација* (М. Нехајев).

У овом значењу потврђени су и следећи придеви, које ћемо набројати без навођења примера: *йреверемшан, йреврућ, йрејласан, йрејефийин, йрекрујан,*

¹⁰ У богатијој грађи за РСАНУ ситуација је, свакако, другачија. Тако сам придев *йревелик* нашао и у овом, горе описаном, значењу, тј. у значењу „већи него што треба”: *Слуге ... кажу цару да у свијету ђевојке не нађоше којој не би или превелик или преузак ови прстен* (*Српске народне йриповијейке*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, у Бечу, 1853, 144); *Макар колико идеал био велики, за који је Љубо пао ипак је жртва превелика* (В. Дедијер, *Дневник*, књ. II, Београд, 1946, 239); *Јак мраз, као и превелика сунчева топлота могу на воћкама проузроковати озледе* (М. Јосифовић, *Болесјй воћака*, Београд, 1941, 56); *Ако ово сада сматрате превеликом слободом, опростите зарад љубави оних старих дана* (Ч. Дикенс, *Велика очекивања*, Београд, 1950, 239 — превод Ж. Симића); *Није слутио ... да ће га превелика ревност запојити горчином и прије времена направити под земљу* (С. Матавуљ, *Билешке једној йисца*, Београд, 1923, 27—28); *Скупштина је прешла на дневни ред преко превелике династичке ревности Поповићеве* (Ј. Продановић, *Истйорија йолийичких сйранака и сйруја у Србији*, књ. I, Београд, 1947, 366). Придев *йревелик*, као и многи други придеви са префиксом *йре-* чије је главно значење прекомеран степен нечега као негативна одлика, богато су потврђени у грађи РСАНУ, на коју се више нећу освртати.

йрелак, йреран, йреслан, йресшар, йресшрої, йрейшанак, йрейшесан, йреузак, йрешарен, йреширок и сл.

Основно значење следећих придева је, такође, прекомеран степен нечега као негативна одлика, али ови придеви нису поткрепљени примерима: *йредалек, йреизобилан, йрекасан, йрекисео, йрекрайшак, йрекройшак, йренизак, йреойшифан, йрескуй* и сл.

2. Префиксом *йре-* се у неким случајевима *йојачава нејативно значење основној йридева*. Ово је у извесном смислу прелазно значење између оног показаног горе под 1. и значења апсолутне суперлативности. Наиме, негативна је, с једне стране, претераност, прекомерност (слично значењу 1), док, с друге стране, већ и сам основни придев значи нешто негативно, те префикс само појачава већ постојећу негативну нијансу.

Код неких придева више долази до изражаја сличност са значењем 1, и то у случајевима кад основни придев не значи изразито негативну одлику, него више непожељну, тако да она постаје изразитије негативна тек са својом прекомерношћу (нпр. *йрејојазан* или *йредедео човек, йрејломазан йредмеј, йрејруб йосшуйшак, йрелењ човек*). Међутим, кад већ сам основни придев значи врло негативну одлику, тежу осуду и сл., онда префикс добија углавном смисао појачавања, наглашавања, истицања — слично значењу 4, в. ниже (нпр. *йрелош йреойшак, йреодврайшан* и сл.).

И за ову категорију налазимо у РМС подоста примера. Уп.:

йребучан — сувише бучан, непријатно бучан: Градић... с пребучним и претијесним циганским махалама... био је... драг пријатељ мога дјетињства (И. Козарчанин); уп. и прилог *йребучно*: Сјећања из дјетињства... живе у човјеку до гроба... стишћавају [га] кад се пребучно весели (И. Козарчанин);

йрејломазан — сувише гломазан, непогодан због гломазности: Прегломазна, пренатрпана реченица... сасвим су евидентне чињенице (Б. Михајловић — Михиз);

йрејојазан — сувише гојазан, непожељно гојазан: Тешко крећући своје велико прегојазно тело, она похита девојкама (Летопис Матице српске, Нови Сад, 1951);

йреодврайшан — врло одвратан, у највећој мери одвратан: Све је то... преодвратно, преузалудно да се ту још шта говори (А. Цесарец);

йрейшуй (фиг.) — у великој мери туп, ограничен: Сваке године тумачио ми је изнова... да... ја нисам за школу јер сам претуп и прелијен (И. Козарчанин);

йрехуд — веома худ, јадан, несрећан: Јадниче... и ти судбину прехуду теглиш! (Т. Маретић и С. Ившић).

У РМС је забележено још доста придева са овим значењем: *йрејрешан, йрејруб, йрежесшок, йрекишњасш, йрелош, йремасшан, йремучан, йренеујодан, йреохол, йреушн* (фиг.) и сл.

3. Придевима који означавају позитивну особину *йре-* даје нијансу прекомерности. Упркос позитивности одлике, степен је такав да казује претеривање: *йредобар* је добар више неіо шшш *йреба, йреосећајан* је осећајнији неіо шшш је *йожелно* и сл. Пожељно нараста до претераног. У примеру *Лоше је йрошао зайш шшш је био йредобар* (из об. говора) *йредобар* се претвара у прекор: *није добро бишш йредобар!*

И ово је, у ствари, прелазно значење — између 1. и 4. Нијанса претераности лако се губи, јер је у питању позитивна особина, па придев добија значење опште суперлативности. У РМС ово значење није дошло до јачег изражаја, али ипак има примера који се могу сматрати одговарајућом потврдом:

преосећајан — претерано осећајан, осећајнији него што треба: нема примера; уп. прилог *преосећајно*: Осјећајно и преосјећајно доживљују дјело (М. Нехајев);

преошмен — сувише отмен, отменији него што би требало: Ти си сувише трепетљива душа, преотмјена (М. Крлежа);

пре тих — „претерано, сувише тих”: Била је снажна и претиха (Политика, Београд, 1959);

преуглађен — превише углађен, углађен више него што је пожељно: У преуглађеној отмености... сав тај естетизам у Војновићу израз је унутрашњег живота (М. Грол);

префин — претерано фин, фин више него што треба: придев није потврђен у овом значењу, него у значењу апсолутне суперлативности; уп. зато прилог *префино*: Некако сам префино одјеვენ према осталим колегама (М. Нехајев).

Следећи придеви такође најчешће значе претеривање, тј. непожељан степен изражене особине. Међутим, за њих нису дати примери, или су дати у другом значењу: *предобар*, *преискрен*, *премиран*, *преуслужан* и сл.

4. У следећој групи придева префиксом *пре-* се наглашава врло висок степен особине основног придева, без елемената претераности (апсолутна суперлативност): *презадовољан* је врло, врло задовољан, а не задовољан више него што треба, *прежалосиан* је врло жалосиан, жалосиан у највећој мери, најжалоснији, а не жалосиан више него што треба, и сл.

Поред овог основног значења, неки од ових придева могу означавати прекомеран степен особине (в. горе под 1). Тако, нпр., у реченици *Прежалосиан је јер му је болесиан браћ* (из об. говора) придев *прежалосиан* је употребљен у значењу врло жалосиан, док у реченици *Немој, нешто си ми прежалосиан* (из об. говора) исти придев значи жалосиан више него што треба, тј. казује претеривање. У РМС је ово значење најзаступљеније. Уп.:

превелик — веома велик: Бјеше једна кућа превелика у којој се грађаху бродови (П. П. Његош); Зирнуо је на дјевојку крај врбе и од превеликог обиља сласти отворио уста и цикнуо (С. Михаљих);

прежалосиан — веома жалостан: Сами растанци бијаху прежалосни (М. Нехајев);

прекрасан — „који се истиче необичном красотом, диван”: Кћерима је обећавао... прекрасне... шепице (С. Колар);

пре леп — „врло леп, прекрасан”: Сећали се прелепе старине (Б. Радичевић); Не мичи се с мјеста... да ти се разгрије срце с прелијепа погледа (Б. Будисављевић);

пре редак — веома редак, у највећој мери редак: Преријетки су људи којим срце не закрвави кад виде како им умире... мајка (Е. Кумичић);

пре сит — сасвим сит, у највећој мери сит: Осећали смо да је [Италија] сита и пресита рата (С. Јаковљевић);

пре срећан — „необично срећан”: [Мајка] га дочека пресретна (С. Колар); Ко је био тих првих дана срећнији од пресрећне мајке (С. Сремац).

У овом значењу су у РМС потврђени и следећи придеви: *йребео*, *йреважсан*, *йреверан*, *йредичан*, *йрежив*, *йрезаслужсан*, *йрезнашан*, *йремю*, *йрейлодан*, *йрейун*, *йресјајан*, *йрехишар*, *йрехрабар*, *йречесийи*, *йречисий* и сл.

5. Значење куртоазне суперлативности срећемо код придева који се употребљавају као стални епитети уз речи које означавају божанства или предмете религиозног култа, односно као атрибути у титулисању световних и црквених достојанственика. Ту, дакле, није реч о правој суперлативности, него о исказивању великог поштовања (*йречасни* се, нпр., употребљава, како пише у РМС, у значењу *врло йошйовани*). Уп. и:

йресвей — „врло, изнад свега свет (као епитет уз речи које означају божанство или предмете религиозног култа)”: Пресвета дјевице, колико још има до ферија! (Б. Ђошић); Треба га само видети кад пролази . . . поред пресветог отајства (Ј. Павичић);

йресвейли — „атрибут у титулисању световним и црквеним достојанственицима”: Јесам, ваше пресвијетло господство (К. Ш. Балски); Јутрос [је] изненада пресвијетли господин гроф стигао (И. Ђипико);

йреузвишени — „који се ословљава титулом „преузвишеност””: Рекли смо то исто у лице преузвишенога господина бана (М. Крлежа);

йречасни — „веома, врло поштовани, свети (у усменом или писменом обраћању свештенику, најчешће католичком)”: пречасни отац, пречасни оче.

Префикс *йра-*

Овај префикс је у РМС дефинисан на следећи начин: „*йра-* као први део сложенице значи почетни, првобитни, исконски ступањ чега, највећу старину чега”.

Начелно би се могле издвојити две групе придева са префиксом *йра-*.

Прву групу чине она образовања у којима већ сам основни придев значи какву старину: *йрасшар*, *йрадреван* и сл. Префикс *йра-* само појачава степен дате особине и приближава се значењу префикса *йре-*. У овој употреби он није продуктиван (у РМС су забележена само четири придева с овим префиксом). Уп.:

йрадавни — „који је из велике давнине, давни, исконски”: прадавни језик, прадавни обичај, прадавна времена;

йрадреван — врло древан, прастар: Глас се то јавља из прадревних времена (В. Назор); И не знам . . . откуда тај убоги бол у мени, прадревни који типти (Наша књижевност, Београд, 1946);

йраисконски — „који је био, постојао у првом почетку, у корену, у основи, који је од памтивека”: Село живи у беди . . . Ту још влада праисконски мрак незнања (Д. Баранин); Она је све више осјећала да је савладава . . . то мушко, велико и праисконско (Н. Симић);

йрасшар — 1. „који се догодио, који је живео или постојао у далекој, најдаљој прошлости”: Ти су брегови прастаре формације . . . богате хумусом, травом и шумом (И. Андрић); 2. „који живи, постоји, који се сачувао од старине”: прастара традиција; То је пропис најпрви, прастари (Т. Ујевић); 3. „врло стар”: Испод прастарог . . . дуда весело грокћући ваљало се двоје снџ-

чади (С. Ђоровић); Његов прастари кратки кожни капут постављен овчијим длакама . . . (О. Давичо).

Другу групу чине придеви типа *праисторијски*, *праљудски*, *прасловенски*, *прародитељски* и сл. Међутим, овде није реч о придевској префиксацији. Основно творбено померање догодило се у именици, а од префиксалне именице суфиксацијом је постао придев. Тако је, нпр., придев *праисторијски* настао суфиксацијом именице *праисторија*, а не додавањем префикса *пра-* на придев *историјски*, *прасловенски* је настало од *Прасловен*, *прародитељски* од *прародитељ* и сл.

Образовања овог типа су овако третирана и у РМС, што се види из дефиниција уз саме придеве: *праисторијски* је објашњен као онај „који се односи на праисторију”, *праизворни* као онај „који се односи на праизвор”, *прајезични* као онај „који се односи на прајезик”, и сл.

Овде би се једино могло поставити питање придева *прахришћански*, иако је он у РМС наслоњен на именицу *прахришћанство*. Да ли је, можда, овај облик изведен од придева *хришћански* префиксацијом, или од именице *прахришћанство* суфиксацијом, тј. да ли је основна реч придев или именица? Могло би се узети као тачно и оно прво, што би значило да је придеву *хришћански* додат префикс *пра-*, који је у придевско образовање унео временско значење, и то значење давног времена, дубоке старине.

Префикс *нај-*

Као средство појачавања придевског значења служи и чисто граматички префикс *нај-*. Помоћу њега се гради суперлатив, који, како је добро познато, означава највећи степен особине изражене основним придевом: *најбољи* — у највећој мери добар, бољи од осталих; *највиши* — виши него сви остали; *најздравији* — здравији од других; *најпаметнији* — паметнији од свих са којима се пореди, и сл.¹¹ У РМС се налазе следећи придеви у овом облику:

најбољи — „суп. од добар”;

највећи — „суп. од велик(и)”;

највиши — „суп. од висок”;

најјори — „суп. од зао”: Збрка је на фронти најгоре што можете замислити (Љ. Јонке);

најпрви — нар. „први”: Сад, кад оволико имам, хоћу још више . . . Хоћу да сам најпрви! (С. Ђоровић); Павле најпрви прискочи к њој, загрли је (Д. Шимуновић).

Образовања са *нај-* су у РМС заступљена малим бројем примера. То је и разумљиво, јер се сваки придев који има суперлатив може комбиновати са

¹¹ О овоме код М. Стевановића налазимо следеће: „Суперлативна речца *нај-* није префикс, али пошто је то посебан, први део сложенице у које је други део компаратив придева (и прилога) (*најбољи*, *најјачи*, *најјрњи*, *најјачији*, *најдубљи*, *најздравији*, *најмудрији*, *најпаметнији*, *највеличанственији*, *најдостојанственији*), и пошто та два дела у непромењеном облику срastaју у сложеницу, на исти начин као што у непромењеном облику срastaју префикси с облицима простих придева, — облици суперлатива су врло сродни сложеним придевима с префиксима. А суперлативи, како је мање-више одавна познато, увек означавају особину основног придева узету у највишем степену, наравно релативно схваћено, у односу на одређен број појмова с том особином”. (М. Стевановић, н. д., 430—431.)

нај- (што, наравно, говори о његовој великој продуктивности), па се зато у речницима, у принципу, даје само позитив придева.

Префикси *йре-* и *нај-* појачавају значење основног придева, али се разликују у томе што придеви са *нај-* имају значење релативног, а придеви са *йре-* значење апсолутног суперлатива: *најйамейнији* је *йамейнији* од свих осталих (са којима се пореди), а *йрейамейан* је *врло йамейан*, без поређења са било ким.

Префикс *над-*

У РМС су дата и три примера префиксације придева префиксом *над-*: *надсиручан*, *надуман* и *найхрабар*.¹² Ови придеви су суперлативног значења, слични придевима с префиксом *йре-*.

надсиручан — „који има одређено стручно знање изнад просечног”: Таквог агронома ... би својим питањима и надстручним знањем стјерао у козји рог (С. Колар);

надуман — „који се истиче умом, мудрошћу”: Он [Бел] за све религијске догме, па и за оне које деизам сматра као надумне и умне, [каже] да су апсолутно у супротности са разумом (Б. Петронијевић);

найхрабар — „више него храбар”: Сваки је хтио да буде надвјеран, натхрабар (В. Калемб).

Префиксација као средство за ублажавање йридевског значења

Може се рећи да је ублажавање придевског значења помоћу префикса у српскохрватском језику разноврснија појава него појачавање значења. То се огледа, с једне стране, у томе што доста велик број префикса служи за ублажавање значења придева, а с друге стране у томе што се неки од њих комбинују не само са обликом позитива него и са облицима придевске компарације — компаративом и суперлативом.

Придевско значење ублажавају ови префикси: *на-* (нпр. *накиseo*), *о-* (*омален*, *омањи*), *йо-* (*йовелик*, *йовећи*, *йонајвећи*), *йри-* (*йришлун*), *йро-* (*йросед*), *су-* (*сулуд*). Даље ће бити обрађени сви ови префикси појединачно, а у закључку ће бити размотрени њихови међусобни односи и опсег употребе.

Међутим, већ пре преласка на појединачну обраду неопходна су нека начелна разматрања, и то за два од побројаних префикса: *о-* и *йо-*. Наиме, ови префикси, комбинујући се не само с позитивом него и с облицима компарације, ступају у одређену везу са граматичким системом. С тим се намеће питање како треба схватити однос: *овелик* — *овећи*; *йовелик* — *йовећи* — *йонајвећи*. Како је комбиновање са суперлативом ограничено на префикс *йо-*, ова ће појава бити размотрена уз тај префикс, док ће код облика позитива и компаратива бити заједно анализирани и префикс *о-* и префикс *йо-*, јер су очигледно истоветни односи *овелик* — *овећи* и *йовелик* — *йовећи*.

На питање о природи ових односа РМС није понудио јединствен одговор. Изгледа да су дошли до изражаја различити поступци појединих аутора, о

¹² Четврти пример, *надверан*, нашла сам под одредницом *найхрабар*. Овај придев долази у значењу *веома веран*, у *највећој мери веран*, што се, очито, види из примера (в. горе).

чему се не може ближе судити јер није означено ко је обрађивао који део. У сваком случају, у РМС се однос позитивског и компаративног облика третира делом као лексички, а делом као граматички феномен. Лексички третман долази до изражаја на тај начин што се као посебна реч обрађује и компаративски облик (*ошешњи* — „мало тешњи, нешто тешњи”; *одужи* — „подужи, нешто дужи”, и сл.), а граматички — што се тај облик припада уз позитивски као његов граматички компаратив (*очешћи* — „комп. од очест”, *иодаљи* — „комп. од подалеж”, и сл.).

Оправдан је, свакако, први поступак, тј. *овећи* и *иовећи* нису компаративи од *овелик* и *иовелик* (јер не значе *више овелик* и *више иовелик*), него се наслањају непосредно на *већи* и *велик* и представљају резултате творбе речи, а не граматичке флексије.

Намеће се питање какав је семантички однос између (*и*)*овелик* и (*и*)*овећи*. Пре свега, треба изузети случај кад се компаративски облик употребљава у конкретном поређењу, компарацији; нпр. *Он је иовећи од ње*, где је облик *иовећи* ублажени компаратив од придева *велик*, па се јасно разликује од облика *иовелик*, који не може значити компарацију.¹³ Међутим, кад компаративски облик не значи поређење, он се по значењу приближава позитивском облику. У оба случаја префикс ублажава значење основног придева. Међутим, у образовањима са компаративом *већ* и сам компаратив ублажава придевско значење, па се намеће питање да ли је овде због два средства ублажавања (префикс (*и*)*о*- и апсолутни компаратив) ово ублажавање веће него код придева са позитивом.

У РМС су придевски типови (*и*)*овелик* и (*и*)*овећи* (у случајевима кад је њихов однос обрађен као лексички а не као граматички) делом третирали као синоними, а делом се појављује извесна разлика у дефинисању. Синонимички третман се види из следећег:

а) најчешће су придеви са позитивом и придеви са компаративом изједначени, па је *омањи* објашњен са *омален*, *овиши* са *овисок*, *одебли* са *одебео*, *овећи* са *овелик*, и сл., а, осим тога, често се код позитивског облика придева налази пример са обликом компаратива (нпр., реченице са придевима *одаљи*, *ојешћи*, *очешћи* и сл. дате су као примери за позитивске облике *одалек*, *ојеситок*, *очесит* и сл.);

б) компаративски и позитивски облици једнако су дефинисани: *иовисок* — „подоста, прилично висок”, *иовиши* — „подоста, прилично висок” и сл.

У великом броју случајева, међутим, постоји извесна разлика у дефинисању. Тако је *одуј* дефинисан са „подоста, прилично дуг”, а *одужи* са „подужи, нешто дужи”; *ошешак* са „доста, прилично тежак”, а *ошеси* са „мало тежи, нешто тежи”; *иомален* са „доста, прилично мален”, а *иомањи* са „нешто мањи”; *иолак* са „подоста, прилично лаган”, а *иолакши* са „понешто лакши”, и сл.

Префикс *ио*- је у РМС дефинисан на следећи начин: „*ио*- у придевским и прилошким сложеницама ублажава значење тих речи: прилично”. Дакле,

¹³ М. Стевановић истиче да се у књижевном језику компаративи придева са *ио*- не употребљавају у конкретном поређењу (н. д., 258). Међутим, у РМС постоји један такав пример: *А каке су оно тице ишо леће тамо-амо над водом? ... Повише су од иолубова, а оштријех и дуачкијех крила* (С. Матавуљ). С великом вероватноћом можемо претпоставити да је компаратив употребљен у конкретном поређењу и у примеру *Ако ће иосијече, иослаћемо иовишега* (С. М. Љубица), док нам за закључивање о примеру *Побољи су коњи брајта моја* (Хрватске народне пјесме) недостаје шири контекст.

није истакнута никаква разлика између позитивских и компаративских облика. Уз *о-* као придевски префикс дефиниција је изостављена.

М. Стевановић не дефинише једнако префикс *йо-* у позитивским и компаративским облицима, при чему значење позитивских облика и не одређује као ублажено, него као нешто увећану особину основног придева: „У већини говора и у књижевном језику, међутим, придеви сложени с овим префиксом, као што су: *йовисок*, *йодебео*, *йодуџачак*, *йовелик*, *йодобар* означавају нешто увећану особину основног придева. Облици компаратива сложени с овим префиксом свагда означавају ублажен ступањ особине која се казује простим придевом, тј. компаративом: *йобољи* је нешто бољи, *йовећи* — нешто већи, *йомањи* — нешто мањи; *йотези* — нешто тежи; *йолакши* — нешто лакши итд.”¹⁴

По моме мишљењу, значење је и у типу (*й*)*овелик* и у типу (*й*)*овећи* ублажено (може се говорити и о некој врсти деминуције) у односу на *велик*; нпр. *велики комад* је нормално већи него (*й*)*овелики комад* и (*й*)*овећи комад*.

Даље можемо закључити да, ипак, постоји извесна разлика у степену ублажавања код позитивног и компаративног типа, јер овај други и кад не значи конкретно поређење више указује на степен неке особине у односу на ограничен круг предмета или појмова, док се у првом типу особина оцењује у општијем смислу. Тако се, нпр., може говорити о повећим и побољим комадићима хлеба, меса и сл. и кад су они сасвим недовољни (нпр. кад је реч о логорашкој храни), ако су, ипак, нешто већи или бољи од осталих или просечних, док би *йовелик* или *йодобар* значило повољније оцењену количину, која прилично задовољава потребе или нека општија мерила. Можда овде долази и до извесне, мада врло слабо изражене, разлике између *йовећи* и *овећи*.

Могли бисмо приближно овако дефинисати однос ових типова:

йовећи: а. нешто већи од онога с којим се пореди: *Он је йовећи од ње*;

б. нешто већи од осталих или просечних у односу на које се оцењује (макар упркос томе остајао врло мален или недовољан): *Завиди онима који су добили йовеће комадиће и чини му се да су они ситни и сјасени од њади* (из об. говора);

йовелик, *овелик*, па и *овећи*: прилично велик, доста велик: *Добио је (й)овелик (овећи) комадић* (из об. говора).

Разлика између значења типа *йовећи* (б) и *йовелик* и др. није, међутим, обавезно присутна у свим контекстима и ситуацијама, него ће често реченица имати практично исти смисао без обзира на то који је тип употребљен.

Префикс *о-* (са обликом позитива и компаратива)

У РМС има знатан број придева овог типа, али су неки врло необични и ретки у употреби. Како је о дефиницији значења већ било речи, навести се, без дефинисања, азбучним редом (али узастопно позитивски и компаративски тип) неколико придева за које постоји пример употребе, без обзира на то је ли компаративски тип у речнику третиран као посебна лексема или је прикључен као граматички облик. Уп.:

¹⁴ М. Стевановић, н. д., 428—429.

овелик: Спуштене трепавице сакривале [су] тамне, овелике очи (Д. Шимуновић);

овећи: На удици се закопча оваћа риба (И. Ђипико); На средини парка бијаше оваћа чистина (Ј. Лесковар);

овисок: Ношаше на глави бијелу овисоку капу (Б. Ј. Томић); Шћепан [је] овисок и стасит (Ч. Вуковић);

овиши: Он стане на овиши камен (В. Калев);

одебео: Раде [је] одебео, кратак (В. Милићевић); У тим одебелим књигама сабрале су његове приписвијетке (А. Барац);

одебљи: Ту га дочека одебља жена (С. Ђоровић); Међу Амадејевим нотама нашао је одебљи свезак (В. Новак);

одуи (одугачак): Одуго, обријано сухоњаво лице... његово држање... све је одисало „свратити на себе позорност” (Ј. Лесковар); Бијело и нежно лице с одугачким... носом (В. Новак);

одужи: Сељаке нагураше у... одужу дворану (Б. Ђопић);

оредак: Омален човек... оретке косе, малих брчића (Ј. Веселиновић); Небо се разведрило, на њему оријетке звијезде (В. Новак);

оређи: Грехота [би] било да га не поменем... иако је то оређи човек (Ј. Веселиновић).

Префикс *йо-* (са обликом позитива и компаратива)¹⁵

Примера има доста, иако су (вероватно због штедње простора) испуштене поједине речи, нпр. *йоблеђи*, *йобржи* и сл. И овде ће се подаци изложити као и код префикса *о-*. Уп.:

йовисок: Пун мјесец... сребри число каменитих брежуљака нагусто зараслих повисоком папрази (Н. Тординац); Наш стари курир, повисок, плава младић (Р. Чолаковић);

йовиши: Ако те посијече, послаћемо повишега (С. М. Љубиша); За ту ствар требало је Ману једна женска, витка и повиша (С. Сремац); А како су оно тице тамо што лете тамо-амо над водом?... Повише су од голубова, а оштријех и дугачкијех крила (С. Матавуљ);

йодобар: И један добар шамар лупи му божанском руком, и затим на Олимп оде (М. Митровић);

йобољи: Побољи су коњи брата мога (Хрватске народне пјесме); Нуткању није било краја... преда ме гурају побољи уштипак (А. Шантић);

йојак: Лијек бијаше баш појак (Ј. Јурковић); Нађ' му сабљу каку, ал' избери добру, оштру и пјаку (Ј. Ј. Змај);

йојачи: Нађоше појаче уже, везаше га добро (М. Глишић); Загњурио [би] лице у врч пива, који је садржавао појачу литру (С. Крешић);

йомален: Имао је исте помалене, округле и упале очи (И. Адам);

¹⁵ Овде треба напоменути да у предмет овога рада не спада дијалекатска употреба предметка *йо-* за творбу граматичког компаратива у призренско-тимочким говорима (*йо-јак* = *јачи*).

йомали: [Кљусе је] изнијело она два црвена помала сандука (Ћ. Сијарић);
йомањ: На северној страни собе . . . беше помањи прозор (С. Ранковић);
 Чак му се у разиграности и једна помања псовка измакла (Ј. Е. Томић).

Префикс *йо-* са обликом суперлатива

Овај је тип практично испуштен у РМС, свакако као аутоматска творба, која се већ може уврштавати у граматичке појаве, јер се углавном може узети да је свакоме суперлативу могуће додавати префикс *йо-*.

За значење овога типа М. Стевановић каже: „Уз суперлатив: *йонајвећи*, *йонајстарији* префикс ублажава јачину степена дотичне особине код свих појмова што се пореде”.¹⁶ И у РМС је комбиновани предметак *йонај-* дефинисан на овај начин: „*йонај-* као префикс у творби придева и прилога мало ублажава суперлативно значење”. Међутим, објашњења уз придеве нису у складу са главном дефиницијом (*йонајвиши* је објашњен са „највиши од свих”, *йонајзнаменијији* са „већи, знатнији од свих других”, и сл.).

Овом придевском типу посвећена је извесна пажња и у дијалектолошкој литератури. Тако Б. Милетић каже да у Црмници тип *йонајбољи* значи отприлике што и слична образовања у књижевном језику: „[још] сразмерно најбољи”.¹⁷ М. Пешикан за староцрногорске говоре констатује: „Обичан је предметак *йо-* за ублажавање значења компаратива и суперлатива: *йобољи*, *йонајбољи*; такав суперлатив може се осећати и као нормалан (неублажен)”.¹⁸

Како у РМС нема грађе (сем неколико особенијих примера), не можемо ближе анализирати овај тип. Он, свакако, задржава значење суперлативности, а ублажавање можемо уочити у примеру:

йонајзнаменијији — вероватно, можда најзнаменитији: Мана [драма] имаде више, бит ће понајзнаменитија што јој је експозиција веома развучена (Виенац, Загреб, 1885).

У осталим примерима које даје РМС не би се већ могло говорити о неком ублажавању значења суперлативности, већ пре о извесној експресивности, о употреби префикса *йо-* као стилског средства:

йонајвиши (такође *йонајранитији*, што није дато као одредница): Опазићеш понајвишу јелу, понајвишу и понајгранатију (Српске народне пјесме);

йонајзадњи: Сви сватови у цркву улазе, понајзадњи дјевер и дјевојка (Српске народне пјесме);

йонајпрви: Ја од чете бејаш понајпрви (Б. Радичевић).

Префикс *на-*

Од осталих префикса који ублажавају придевско значење нешто обичнији је само префикс *на-*. Њиме се казује да је особина основног придева заступљена

¹⁶ М. Стевановић н. д., 429.

¹⁷ Бранко Милетић *Црмнички говор*, Српски дијалектолошки зборник, књ. IX, Београд (Српска краљевска академија), 1940, 423.

¹⁸ Митар Б. Пешикан, *Староцрногорски средњокашунски и љешански говори*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XV, Београд (Институт за српскохрватски језик), 1965, 161.

у врло малој мери (*нажуј* — „помало жут, жућкаст“, *накрив* — „помало искривљен, повијен“, и сл.). Овако сложени придеви означавају неку врсту начетости, нагрижености, делимичног одступања од нормалног (*најџуо* — „начет труљењем, делимично труо“, и сл.). А. Белић их доводи у везу са глаголима који значе почетак радње: *начуј*, *најрис* и сл.¹⁹ М. Стевановић, такође, истиче да су постали од сложених глагола, као и то да „казују да појам уз чије име они стоје има у незнатној мери ону особину коју означава прости придев“.²⁰ Префикс *на-*, према РМС, налазимо „у сложеним придевима који значе слабије, непотпуно изражену особину означену основним придевом“. Образовања са *на-* су малобројна и слабо продуктивна. Најживља је, по ономе што бележи РМС, група за ознаку нијансе боја, али се у свакодневној језичкој пракси много чешће од префиксалних чују суфиксална образовања са одговарајућим значењем боје. Префикс *на-* се комбинује само са позитивом придева. Уп.:

најлув — „који не чује сасвим добро, који има оштећен слух, помало глуп“: Она је ... била ... мало наглува од старости (С. Сремац); Нешто сам данас наглух (А. Шеноа); [Жена] наглуха, није могла чути одмах његов глас (Ј. Радловић);

накрив — „помало искривљен, повијен“: Није она ни шкиљава, ни накрива, него равна (И. Великановић);

најџуо — „начет труљењем, делимично труо“: Чуло се ... копкање миша под натрулим подом (В. Новак); Натруло, летошње лишће воња на прокисло вино и на гљиве (В. Петровић);

нацрвен (*нацрљен*) — „у коме се запажају тонови црвене боје, који је почео црвенети, црвенкаст“: Некому напуцале модре киле и нацрвени чирци (С. М. Љубиша); Синули сунчани траци па огријали ... пожутјело и нацрљено лишће густе шуме (Н. Тордицац);

нацрн — „у коме се запажају тонови црне боје, који је почео црнети, црнкаст“: Видјеше грабову љуску и око отечено као у вола, а бијелу насјела крв нацрна (С. М. Љубиша).

У РМС су забележени и следећи придеви са префиксом *на-*: *набел*, *наболан*, *најњо*, *најорак*, *надуј*, *нажуј*, *наједнак*, *накисео*, *нален*, *налош*, *наљуј*, *намодар*, *наокрујао*, *насив*, *насиров*, *наслеј*, *насур*, *најврд* и *нашујаљ*.

Префикс *џри-*

Префикс *џри-* указује, такође, на недосегнутост пуне, нормалне мере особине казане основним придевом. Он уноси у исказану особину ограничење у смислу „не сасвим, али прилично (глуп, лењ, прост и сл.)“. У РМС је објашњен на следећи начин: „*џри-* ... као придевски предметак значи ... који није потпуно, који је више или мање близу потпуности“. О њему пише и М. Стевановић: „С префиксом *џри-* сложени придеви, какви су *џрилуј*, *џрилув*, *џрилењ*, *џрипрос*, *џришанак* изражавају нешто ублажену, обично негативну, ону особину која се означава основним придевом“.²¹

¹⁹ А. Белић, „Дейрефиксација“ у словенским језицима ..., 96.

²⁰ М. Стевановић, н. д., 428.

²¹ М. Стевановић, н. д., 429.

Придеви сложени са овим префиксом су малобројни и спадају у необичнија образовања (обични су само *йриџлуџ* и *йриџросџ*), при чему у неким случајевима има одговарајућих синонимских образовања (нпр. *йойџврд* = *йриџврд*), а у другим их нема (нпр. *йриџросџ*). Уп.:

йриџлуџ — подоста, прилично глуп: Ушао је у рапортну собу један човјек . . . просјед, мало приглув (Р. Чолаковић); Он је нашао и дјевојку да Хаџији чисти собу . . . Она приглуха, постарија, лица широка и црвена (Ђ. Сијарић);

йриџлуџ — „прилично, подоста глуп”: У њему је приказао лик Босанца, сељака, који је наоко неугледан и приглуп, те тужи суду јазавца због почињене штете (А. Барац); То је био приглуп, али доброћудан човјек (Р. Чолаковић);

йикроџџак — „прилично кротак”: Доброло [је] добар као рајска душа, прикротак и шмоклџанаст (Д. Радић);

йрилен — „прилично, подоста лен”: Мало је прилен, али добар, поштен (Ј. Веселиновић);

йриџросџ — донекле прост: Марица, припроста жена, није се . . . никад према својој снаси губила у превеликим њежностима (Ј. Лесковар); Овај припрости свијет . . . је сваку невољу и несрећу примао судбински помирљиво и покорно (Б. Ђошић);

йриснаџсан — „прилично снажан”: Газда Радован Гупетић био му је најчешћи гост. Био то приснажан, окрупњи човјек, широка и некако растегнута лица (С. Ђоровић).

У РМС су забележени и следећи придеви са овим префиксом: *йризрео*, *йрилуд*, *йримџачан*, *йрисџџар*, *йриџџаман*, *йриџџврд* и *йриџџуџ*.

Префикс *йро-*

Придевска образовања са *йро-* казују особину основног придева заступљену у малој мери, односно „непотпуно испољавање, постојање какве особине” (РМС). *Про-* се реализује у сасвим малом броју лексема (у РМС је забележено свега осам примера). Обични су само придеви *йросед* и *йрохладан*. Уп.:

йроблед — „који има понешто бледо лице, бледолик”: Сунцобран . . . сад откриваше њено приблиједо лице, сад га завијаше у сјену (Ј. Лесковар);

йросед — „мало, непотпуно, понешто сед”: До ње сједе два човјека, један пристар, просијед (А. Шеноа); Морало му је бити преко педесет година, јер беше просед (Ј. Веселиновић); Он је човјек висока раста . . . просјед, орловскога носа (И. Великановић);

йросџџудан — необ. „у малој мери студан”: У ватруштини су шкргутали и тресли се у жмарцима простудних слутња [рудари] (А. Цесарец);

йрохладан — понешто хладан: Дан је био ведар и сунчан, али још прохладан, иако је почетак маја (Р. Чолаковић); Ујутро буди човјека пјесма птица, прохладна роса (И. Козарчанин).

РМС доноси и следеће придеве с префиксом *йро-*: *йрозекасџ*, *йрокисео*, *йроредак* и *йросув*.

Префикс *су-*

Овај префикс казује да је особина основног придева ублажена у знатној мери. У РМС налазимо да „*су-* у сложеним придевима значи својство изражено у мањој мери”. М. Стевановић нешто опширније пише о овоме: „С префиксом *су-* позната су свега неколика сложена придева: *сулуд*, *субел* (и чешће *субел-касѝ*), *сумахний* (много обичнији *сумануй*), *сумркасѝ*, који изражавају ублажену, каткад знатно ублажену ону особину што је означавају основни придеви, често само нијансу њену (ово обично код придева који казују особину чега по боји). А да они исказују само нијансу боје, то јасно говори и чињеница што се такви придеви најчешће завршавају наставком *-асѝ*, који и сам собом означава нијансу”.²²

Ово је, такође, непродуктиван префикс. У РМС је забележено само једнаест придева са *су-*, а и то су готово све необичнија образовања. Обичан је само придев *сулуд* (интересантно, у РМС налазимо доста примера и за *сумрѝав*).

На основу онога што доноси РМС, могли бисмо издвојити неколико група придева са *су-*:

а) придеви који означавају боју:

субел, *субеласѝ* и *субео* — „који није сасвим бео, који је унеколико бео, с белом нијансом, беличаст”: У селу Морињу вода сваке године око Петрова дне протече јача и субјеласта (В. Караџић);

сумодар — „мало, унеколико модар, модрикаст”: [Радник на њиви] влачи дрвеном љесом, улегнутом испод повећег сумодрог камена (Ч. Вуковић);

суцрвен — „са црвеном нијансом, црвенкаст”: И вијуга јој мрежа, кô замршено клупко у суцрвеној шари (С. С. Крањчевић);

б) придеви који показују какву човекову психичку особину, обично негативну:

субенасѝ — „помало бенаст”: Некакво субенасто весело момче... подврисну (Б. Ђопић);

сулуд — 1.а. „помало, напола луд, луцкаст, смушен, шашав”: Овај... сулуди старац... побјеснио и хоће на сваки начин да их отјера (Р. Маринковић); Он је... скакао, бјежао на авлију и трчао као сулуд (С. Ђоровић). 2.а. „који је лишен разумног садржаја, који не показује разумну меру”: Наш женски свет чита сулуде, фантастичне романе (Р. Домановић); Прође му главом сулуда помисао (В. Десница);

сумахний — „скоро махнит, унеколико махнит”: Оца Варсонофија... су још за живота његова... држали сумахнитим (В. Лукић и Ј. Кушан);

в) остали придеви:

сувлажан — „понешто, помало влажан”: Новац је колао непрестано, увијек топао и сувлажан од њихових врућих ознојених дланова (Ј. Кушан);

сукрвав — „с примесама крви, који је помешан са крвљу”: Помаман је хат Мехмедов, сам од свога беса преда и од пене сукржаве (Б. Јакшић); [Опипавао је] модрице и сукржаве бразде по своме тијелу (А. Ковачић);

сумрѝав — „који је постао као мртав, замро, обамро, полумртав”: Пак од брзијех одскочише коња, на сумртву јуриш чинит рају (И. Мажуранић); Није могао остати онако сумртав и непомичан као клада (В. Петровић).

²² М. Стевановић, н. д., 430.

У РМС са овим префиксом налазимо и следеће придеве: *сумркасић*, *сулудан* (*сулудасић*), *суљув* и *суобао*.

Префиксирани придеви изведени од падежне синтагме

Образовања о којима ће овде бити речи само привидно илуструју префиксацију придева, јер, како је у уводу већ истакнуто, творбени процес овде није додавање префикса придевској основи, него морфолошка прерада предлошко-падежне синтагме.

Међутим, једна мања група ових придева није настала простом трансформацијом синтагме (нпр. *безосећајан*, *бесмислен*, *безмеран*, *ванредан* и сл.). Они су за нас најинтересантији, јер се својим значењем приближавају категорији прaviх префиксираних придева.

Префикс *без-*

Без- је најпродуктивнији префикс у овом типу придевских образовања. Његова основна функција је да означи одсуство, немање онога што значи реч или група речи из које је изведен дати придев. Уп.:

безалкохолан — „који је без алкохола”: *безалкохолно пиће*;

безваздушан — „који је без ваздуха, без зрака, безрачан”: *безваздушна цев*, *безваздушни простор*;

бескамаџан — „који се даје без камате; који не даје камату”: *бескаматни кредит*, *бескаматни зајам*.

Известан број придева сложених са префиксом *без-* има нулти суфикс. Они најчешће означавају недостатак неког дела тела човека или животиње: *безбрад*, *безнр*, *безнос*, *безреј*, *безрој* и сл. Ретки су овакви придеви са другим значењем: *безакон*, *безимен* и сл.

У придевима типа *бесадржајан*, *бескаракџеран* и сл. префикс *без-* означава да је особина о којој се говори супротна оној која је казана основном речју. Дакле, овде *без-* губи директну предлошку функцију (не значи просто одсуство особине о којој је реч), добија апсолутније негативно значење и приближава се категорији прaviх придевских префикса. Тако, нпр., *бескаракџеран* није онај који нема карактера, него онај што је лошег карактера; *бесадржајно* није оно што нема садржаја, него оно што је лошег садржаја, и сл. Уп.:

безосећајан — неосећајан, равнодушан, груб: *Богатство . . . чини [људе] . . . безосјећајнима* (Антологија филозофских текстова, Загреб, 1954);

бесадржајан — који је лошег садржаја, празан, бесмислен: Они настављају с празном, безидејном, бесциљном игром . . . један *бесадржајни* покрет изводе из другог *бесадржајног* покрета (Р. Зоговић); Свако друго објашњење . . . неминовно се мора свести на *бесадржајну* брбљарију (Република, Загреб, 1946);

бескаракџеран — који је лошег карактера, некарактеран: Раскош-ношћу и смелим појавама заслепиће *бескарактерни* удварач многи простији дух (С. Л. Поповић, РСАНУ); Таквих *безкарактерних* људи од интелигенције нема под сунцем (Ј. Грчић, РСАНУ).

У посебну групу се могу издвојити придеви типа *безмеран*, *бесконачан* и сл. Они имају суперлативно значење. Наравно, ова суперлативност се разликује од оне у придевима типа *йрекрасан*, *йрейамешан* и сл., где се префиксом *йре-* појачава значење основног придева. Наиме, из контакта значења липшавања, које има префикс, и семантичке садржине дате придевске речи произлази ова суперлативна амплификација о којој је реч. Уп.:

безбројан — „неизбројив, многобројан”: Трпим безбројне јаде (Т. Маретић и С. Ившић); Безбројне су очи по твојм стасу пале (М. Ракић);

безграничан — веома велики, огроман, неизмеран: Сећате се оне приче о безграничној парници која се десила у безграничној Русији (Б. Нушић); Чланови Компартије били су спремни да покажу своју безграничну одаћност народу (Т. Чубелић и М. Милостић);

бесконачан — „огроман”: Зимни бијели дан као насликан и гола бесконачна пустош (Ј. Косор);

бескрајан — а. „који нема краја; огроман, бесконачан”: Како да ђам љубав бескрајну читујем (Ј. Лесковар); б. „безбројан, многобројан”: Много пута напредак долази изненада у големом скоку после бескрајних мјесеци рада (П. Брикси).

Префикс *ван-*

За префикс *ван-* се у РМС каже да „као први део сложених придева означава да је нешто ван, изван онога што значи придев”. Уп.:

ванплански — „који је (из)ван плана, који није предвиђен планом”: Партијске организације треба да се боре . . . за производњу ванпланских предмета (Партијска изградња, Београд, 1950);

ванпородични — „који не припада породици, који је (из)ван породице”: Оне су примале посете . . . не увлачећи и њега у круг свога ванпородичног живота (В. Петровић);

ваншколски — „који је (из)ван школе, који нема везе са школом”: ваншколско време, ваншколски рад.

Ово је главно и најчешће значење префикса *ван-*. Међутим, један мањи број придева са овим префиксом има и општији смисао негације. Уп.:

ванземаљски — „неземаљски, нестваран”: Он . . . изгледаше јој као ванземаљска појава (С. Ранковић);

ванземан — „в. ванземаљски”: Изгледô ј' неко ванземно створење (Ј. Јовановић Змај);

ванљудски — „који није људски, нељудски”: Ове ванљудске, тајновите очи, ужасне, а уједно лијепе, непрестано су је проматрале (Н. Симић);

ванприродан — неприродан, супротан природном („који није из природе, који не припада природи, који је (из)ван природе, неприродан”): Ванприродно је оно што је боље или горе од онога што природа ствара и гради (Б. Кнежевић); Ту, дакле, нема ништа мистично ни ванприродно (Ф. Доленец и А. Луи).

У РМС је забележен и један придев са префиксом *ван-* који има суперлативно значење:

ванредан — „особит, необичан; изврстан”: Поджупан бијаше ванредан плесач (А. Шеноа); То је ... доказ ванредне пажње (М. Нехајев).

Префикс *до-*

Овај префикс има временско значење и казује да је нешто било или да је бити пре онога што означава реч од које је изведен придев. У РМС није посебно дефинисан. Уп.:

доратни — „који се односи на време до рата”: Доратна капиталистичка фаза носи у историји Марксово име (М. Крлежа);

дореволюциони — који је био пре, до револуције: Сачињавала је ... идеолошку надградњу ... у дореволюционој Русији (Хрватска ревија, Загреб, 1928);

доренесансни — „који је био пре ренесансе”: доренесансно доба, доренесансна књижевност;

досмртан — „који траје до смрти, доживотан”: Ту га чека или гајтан или досмртно прогонство (Ј. Е. Томић); Хтио вас је одсудити на досмртно тамновање у спливи незнања (А. Дукић).

Префикс *за-* (и *иза-*)

Свега је неколико придева у РМС сложених са префиксом *за-*, а још је слабије заступљен префикс *иза-*, који је и ужег значења, јер се придеви *завремен* и *закосован* не би могли заменити образовањима са *иза-*. Они се могу поделити у две групе: а. придеви који изражавају временске односе, тј. који значе да се нешто догодило после, односно за време трајања онога што означава основна реч; б. придеви који изражавају просторне односе, тј. казују да се нешто налази иза онога што је означено именицом од које је изведен придев.

а. Временско значење

(и)загробни — „који се односи на оно што је иза гроба, после смрти”: загробни свет, загробни живот; Упознао се с литературом о психоанализи с обзиром на изагробне, посмртне проблеме (М. Крлежа);

закосовски — „који је дошао после Косова, послекосовски”: Преносио се духом ... у дане косовске и закосовске (А. Г. Матош);

завремен — заст. за кратко време, привремен: Наименовање ... службеника ... није само завремени ... поступак (А. Старчевић);

закосован — „који траје колико и нечији живот, који се дешава у нечијем животу”: Од тога направим хиљаду и две стотине динара прихода закосовнога (Ј. М. Јовановић); Људи који су пуно више дали друштву ... растварају се после смрти ... заједно са закосовним својим успјесима (Савременик, Загреб, 1911).

б. Просторно значење

У РМС су у овом значењу нађена само два придева: *закућни* (са правим просторним значењем) и *закулисни* (чије је реално значење просторно, али је потврђен само у фигуративној употреби).

закућни — „који је иза куће”: Из винограда и закућних башта Вели-
ког шора поглед је падао на светлуцаве траке Тисе и Дунава (Ј. Поповић);

закулисни — који је иза кулиса, који се врши кришом од публике;
фиг. који се врши кришом, прикривен, тајан: Закулисни рад старе дипло-
матске школе и империјалистички прохтеви нису ... били сасвим од-
страњени (Ј. Цвијић); Главни ми је задатак био да прикажем сав заку-
лисни политикантски рад ђодства тих странака (И. Рибар).

Придеви типа *забрдски*, *задунавски* и сл. нису узети у обзир јер су изве-
дени од префиксалних именица *забрђе*, *Задунавље* и сл.

Префикс *међу-*

У РМС је овај префикс дефинисан на следећи начин: „*међу-* као први
део сложенице означава а. да се нешто налази између делова онога што је
њеним другим делом речено или између тога и другог чега б. да се оно што
је означено њеним другим делом односи на више таквих јединки”.

Може се укратко рећи да префикс *међу-* означава да се нешто налази,
догађа, постоји између два или више једнаких појмова означених именицом
од које је изведен придев. Уп.:

међудржавни — „који се тиче односа међу државама, који се одржава
међу државама”: међудржавни споразум;

међудругарски — који се тиче односа међу друговима: То је блажило
међудругарску ситуацију (И. Секулић);

међузвездани — „који се налази између звезда”: међузвездани простор;

међурајни — „који је везан за време између два рата”: међуратна
поезија.

Префикс *над-*

У РМС се за овај префикс каже да „у именичким и придевским сложе-
ницама показује нешто више, веће (виши положај, већи степен и сл.) од тога
што означава основна именица или придев”.

Основно значење овог префикса је, у ствари, просторно. Он казује да
се нешто налази изнад онога што значи именица од које је изведен придев:
Уп.:

надбубрежни — „који је изнад бубрега”: надбубрежна жлезда;

надгробни — а. „који је изнад гроба”: надгробни споменик, надгробна
плоча, надгробни натпис, надгробна врба; б. „који се говори над гробом
у часу сахрањивања”: надгробни говор, надгробна беседа, надгробно слово;

надочни — „који је изнад очију”: надочна кост, надочни лук.

Из овог основног значења (просторног) развило се појачајно, тј. из зна-
чења *који је изнад у просјору* развило се значење *који је изнад по квалитету*,
јачини и сл. У РЈАЗУ се оваква појава лепо објашњава за предлог *над*: „Кад
је нешто над чим, може се мислити да се од онога одваја тијем, што је више,
веће, боље од њега или што је највише, највеће, најбоље”.

У РМС сам нашла и придеве код којих префикс *над-*, мада је још задржао основно, локационо значење, делимично интензификује оно што је означено основном речју. Уп.:

надљудски — „који премаша људску природу, снагу, огроман; натприродан”: Јунак надљудскога раста јури испод брда (Р. Шовари); Из тешке надљудске борбе наших народа родила [се] ... Југославија (Политика, Београд, 1958);

најчовечан и *најчовечански* — „који превазилази, надилази човекову снагу, огроман, херојски”: Хоће ли имати тај најчовјечни напор трајно успјеха (В. Новак); Ове најчовечанске борбе су се завршиле пробојем преко Сутјеске и Зеленгоре (Политика, Београд, 1958);

најчовечији — „најчовечан”: Сјети се њечему, свлада најчовјечјом силом своју препаст (Е. Кумичић).

Префикс *низ-*

У РМС су забележена само три придева са префиксом *низ-*, и то у значењу — који је усмерен од вишег ка нижем:

низбрдан — „који силази, пада, који води доле”: Потеците оним низбрдним путељком (Р. Шовари); На врху брда ... извире испод једне страшно стрме грмчине Унац, те својим низбрдним шуштењем човеку уши заглушити мора (Матица, Нови Сад, 1867);

низбрднији — „низбрдан”: Стрмен је пут којим се ... коњи пењу, а низбрдит је онај којим затим силазе (В. Назор); Читави сплетови жиља напињали су се и одапињали низбрдитим камењаром (М. Божић);

низводни — „који је у правцу воденог тока”: низводна вожња; Таквих даљана (ловишта јегула) већих и омањих, било је десетину од Струге до низводног села (М. Петровић).

Префикс *йо-*

Придеви сложени с префиксом *йо-* имају: а. временско значење (који се догодио после онога што означава именице чији је дериват дати придев) и б. просторно значење (који се простире, пружа у близини или дуж онога што је означено именицом од које је изведен придев). Изузетно, придеви с овим префиксом могу имати и какво друго значење, као нпр., *йомодан*, који је употребљен у значењу критерија *који је у сајласности с модом, који је йо захтевима моде*.

а. Временско значење

йокосовски — „који се односи на време после косовске битке, после-косовски”: Овај јуначки догађај [код Сталаћа] из низа трагичних моментата наше покосовске прошлости очувала је и народна традиција (Т. Ђорђевић);

йоратни — који се односи на време после рата, послератни: Валуте су се опет почеле колебати као оно у првим ратним и поратним данима

(Обзор, Загреб, 1932); Ово није ни место ни време да аналишем психологију прератног и поратног нашег новинара (В. Петровић);

посмртни — 1. „који се односи на време после смрти”: Посмртна изложба, посмртна звона; 2. „који је објављен после чије смрти”: Посмртне хартије Сремчеве ... помажу више но ишта да се разуме оригинални писац и човек који их је писао (Ј. Скерлић); У предговору посмртној збирци ... каже (Република, Загреб, 1946).

б. Просторно значење

побочан — „који је с бока, са стране чега, покрајни”: побочни пулоци; Озва се ... крупан глас из побочне собе (Ј. Е. Томић);

пограничан — који се збива, пружа дуж границе, у близини границе, на граници: погранични сукоби;¹ Пожаревац је увек некако био пограничан, иако није на самој граници (НИН, Београд, 1970).

Префикс *после-*

У РМС је овај префикс дефинисан на следећи начин: „*после-* први део сложених придева који се односе на нешто што се догодило после онога што значи други део сложенице”. Уп.:

послерајни — „који се односи на време после рата”: Међународна политика послеријатних година разликује се у знатној мјери од предратне (Хрватска ревија, Загреб, 1928).

Префикс *под-*

Овај префикс има, пре свега, просторно значење. Казује да је нешто смештено са доње стране онога што значи реч или група речи од које је изведен дати придев:

подбрдан — „који се налази под брдом”: Уживали су слушајући ... зурле ... из подбрдних махала (С. Ђоровић);

подрејни — „који се налази под репом”: подрепна муха;

поикожни — „који се налази под кожом”: поткожни слој, поткожно ткиво, поткожни мишићи;

поикључни — „који се налази испод кључне кости”: поткључна вена.

По изузетку, придеви с овим префиксом могу да означавају и неке друге односе. Уп.:

подјесењи — „који се догађа у време непосредно пре јесени”: Чучи као плахо птиче у подјесењи влажни мрак (С. С. Крањчевић);

поднебесан — „који је врло висок, који као да се пење под небеса”: Сад валове слуша бесне, ил' придоле гледа горске и планине поднебесне (М. Митровић).

Префикс *йред-*

У РМС је овај префикс дефинисан на следећи начин: „*йред-* као предметак, префикс изриче . . . у творби придева који бива, који се догађа, врши пре, раније, који претходи чему”. Уп.:

йредрајни — „који је постојао, живео пре рата, који је од пре рата”: Она [Порта] је још и пристајала на мир са повраћањем предратног стања (С. Јовановић); Судило је био један од ријетких предратних политичара (М. Крлежа);

йредреволуционаран — „који се односи на време пре револуције; који је претходио револуцији”: предреволуционарно време; У предреволуционарној Француској били су . . . чести немири . . . против капиталиста (М. Грол);

йрейкосовски — „који се односи на време пре косовске битке”: преткосовски циклус народних песама.

Префикс *йред-* се, као и префикс *до-*, односи на време које је претходило догађају о којем је реч. Међутим, ова два префикса се не могу замењивати. Они се, наиме, супротстављају међусобно по критерију: непосредно претхођење у времену (*йред-*) / претхођење у времену без информације о томе кад (*до-*).

Префикс *йри-*

Придеви сложени с предметком *йри-* казују да је нешто смештено у непосредној близини онога што је именовано речју од које је изведен придев. Уп.:

йрибедрен — „који је при бедру”: нема примера;]

йриградски — „који је при граду, у околини града”: приградски саобраћај, приградски појас, приградско подручје;

йриобални — „који се налази при обали мора или какве велике реке”: На њеним је каменим плочама провео готово сав свој вијек живећи од тог приобалног живота (В. Десница); Према истој идеји овде би се код Калемегдана цео приобални простор претворио у парк (Политика, Београд, 1959).

У РМС је забележен и један придев са временским значењем:

йрисмртан — „који се јавља непосредно пре смрти”: Тада га [месар прасенце] опусти, с уживањем га трзуча присмртни куцај живинчетова вратка (М. Божић).

Као што се из изложене грађе види, наведени префикси изражавају следеће односе и значења:

1. просторно: *за-*, *над-*, *йо-*, *йод-* и *йри*;
2. временско: *до-*, *за-(иза-)*, *йо-*, *йосле-*, *йред-*;
3. остали односи и значења: *међу-*, *без-* и *ван-*;
4. појачајна, негативна и супротна значења развијена из значења односа: *без-*, *над-* и *ван-*.

Придеви прве три категорије се и по формалној структури и по значењу подударају са падежним синтагамама од којих су настали (*йредрајни* — пред

рат, *безболан* — без бола и сл.). Префикси у овом случају не модификују значење основне речи, него га конкретизују и наслањају се на именицу, а не на придев. Зато је овде само условно говорено о префиксацији.

Међутим, придеви четврте значењске категорије нису проста трансформација падежне синтагме, него су развили своје значење у правцу суперлативности и негације. Префикси *без-*, *над-* и *ван-*, у овом случају, губе директну предлошку функцију и приближавају се категорији правих придевских префикса.

Придеви са префиксом не-

У српскохрватском језику негација се, као што је у уводу већ речено, обично остварује у реченици помоћу посебне речце *не-*, глагола *нисам* и сл., а само у мањој мери долази до творбе придева с предметком *не-*. О овоме И. Грицкат каже: „Одсуство склоности српскохрватског језика да гради негиране речи ван најстаријих продуктивних категорија свакако се налази у вези с одсуством склоности ка прављењу негативних синтагми, ка стављању речце за негацију пред различите врсте речи у њиховим различитим облицима. А томе је узрок следећа особина српскохрватског језика: српскохрватска реченица показује врло јасно изражену тежњу ка негираном личном глаголском облику у предикату, па ма који појам био по смислу негиран, макар то био и субјекат или који додатак субјекту. Реч је овде, разуме се, о неекспресивном казивању, пошто експресивно казивање може увек, па и у овом случају, да стоји ван норми”.²³

Пошто у српскохрватском језику, ипак, постоје придеви с предметком *не-* (и у РМС су заступљени доста великим бројем примера), овде ће, у најкраћим цртама, бити указано на то у којим случајевима долази до ове врсте лексикализације.

Придеви изведени од *-не* и основног придева

Лексичка негација је најобичнија у случајевима када негирани облици не значе просто одсуство особине коју носи основни придев (не каже се *не-йлав*, *незелен*, *нећврд* и сл.), већ, управо, постојање супротне особине. Дакле, предметак *не-* претвара основни придев у његову супротност. Ово значење се прецизно издваја у РЈАЗУ, где се каже: „Налази се [*не-*] често у сложеним ријечима (у именицама, у придјевима и у прилозима), а онда понајвише значи супротност; тако на пр. ријечи: *немар*, *неслоја*, *нечисл*, *несрећан*, *нерадо* значе противно ономе, што значи ријеч *мар*, *слоја*, *числ*, *срећан*, *радо*. Кад се реченица на пр. *био је срећан* хоће занијекати, онда се рече: *није био срећан*; а кад се хоће изрећи противно ономе, што она значи, онда се каже: *био је несрећан*”. Код М. Стевановића о овоме налазимо следеће: „Ваља знати да ови (не сасвим срећно) звани одрични придеви, иако казују особину по нечему супротну оној што се означава простим придевом, нису прави опозити,

²³ И. Грицкат, *О неким проблемима негације у српскохрватском језику (с освртом на ситње у руском језику и у неким другим словенским језицима)*, Јужнословенски филолог, књ. XXV, Београд (Институт за српскохрватски језик), 1961—1962, 124.

нити пак значе само негацију дотичне особине, већ више њену негативну нијансу”.²⁴ Уп.:

немио — онај, који не само није мио, већ је мрзак²⁵: У Турака досле што имадох, немио ми све уграби Турчин (И. Маџуранић); Мени је она била од првог часа немила (В. Петровић);

неморалан — „који је противан моралу, који је без морала; непоштен, покварен”: Чита ... пикантерије ... с неморалним илустрацијама (В. Петровић);

нейоштен — „који је без осећања поштења и части, који се не држи моралних норми, нечастан, покварен”: Чин ниједан срамни, непоштени окаљао те приговором није (И. Великановић);

неславан — „који заслужује презир, недостојан, бедан; сраман”²⁶: У том неславном друштву наишао [сам] на имена познатих научника (Р. Чолаковић);

несрећан — онај који је зле среће, злосрећан: Ми никако не можемо целу ову грозну ствар да назовемо ... несрећним случајем (Б. Ћосић); Биједно је дијете несрећно највише за тебе (А. Г. Матош).

Има, наравно, и придева с предметком *не-* који значе одсуство особине основног облика, али знатно ређе (*небрачан, нејознај, нехрвајски, незаузет* и сл.).

Следећу групу чине сложени придеви у којима се предметком *не-* негира основни придев и ублажава значење супротног придева, тј. казује средња мера између основног и њему супротног придева. Ову појаву налазимо, како истиче И. Грицкат, „на првом месту код оних придева који према себи имају етимолошки несродне антониме”.²⁷ Уп.:

невелик — који није велик, омањи: Указа се ... невелик шљиварски дворач (Ј. Лесковар); Седели су около људи и жене ... њих невелик број (Б. Чиплић);

невисок — који није висок, онижи: невисок раст, невисок човек;

недалек — „који није далеко, обликњи, близак”: Зла не слутећи ти недалеким се лукама надах (Т. Маретић);

нелеп — који није леп, чија одлика није лепота: Лице, то помало грубо, нелепо лице, паметних очију, озарило се новим изразом (Ј. Поповић); Морао сам ... декламирати смијешне и нелијепе дјечје пјесме (И. Козарчанин);

немали — доста велик, повелик: Старац с немалим поносом гледаше у ту крајцару (Ј. Козарац).

И. Грицкат скреће пажњу на тзв. „терминолошке антониме”, који се, како она каже, „у условима савременог развоја мисли и појачане условности у изражавању, могу јављати и јављају у свим језицима када то смисао изискује, без обзира на норме у језику”. Она, даље, наводи примере: *равнокраки* и *неравно-*

²⁴ М. Стевановић, н. д., 431.

²⁵ Ову дефиницију преузела сам из РЈАЗУ.

²⁶ У РМС је ова дефиниција дата за друго значење, али је узимам јер сматрам да је ово значење обичније од оног које је дато под 1 („који је без икакве славе и сјаја, непознат, скроман”).

²⁷ И. Грицкат, н. д., 122.

краки (троугао), *инструментално* и *неинструментално* (посматрање), *кристалне* и *некристалне* (врсте), и позива се на Л. Максимова (који је писао о овом проблему у руском језику), који закључује да се овим придевима не постиже значење супротности већ противстављања или просто искључивања.²⁸ Истина, овај тип негираних придева нисам нашла у РМС, јер су они, свакако, специфичност разних терминологија.

Придеви сложени од не- и глагола

Врло је развијена категорија придева типа *нейреводив*, *неизводљив*, *немерив* и сл. То нису секундарне речи у односу на одговарајуће придеве без префикса — *иреводив*, *изводљив*, *мерив* и сл. (за којима је, иначе, мања потреба, јер не значе неку ређу особину; *немерив* је, свакако, информативнија реч од речи *мерив*, јер је готово све мериво), него показују маркантну одлику, само што је она негативна у односу на радњу. Зато су ови придеви обичнији у одричном него у потврдном облику. Уп.:

неизводљив — „који се не може извести, неостварљив”: Има ствари које ... су ... неизводљиве, када треба поступити по њима (Б. Ћосић);

нейреводив — „који се не може превести с једног језика на други, специфичан за један језик”: Неће увијек моћи одабрати најбоље ... радове неког пјесника, јер су они обично непреводиви (Нин, Београд, 1958);

нейремостив — „који се не може премостити; несавладив, неотклоњив”: На Берлинском конгресу је ... створен непремостив јаз између Србије и Аустрије (Ј. М. Јовановић); Његов католицизам [је] непремостива запрека (М. Нехајев);

несагледив — „који се не може сагледати, невидљив”: Несагледиво ткиво ... повезује поетску мисао, слику и звучност у јединствену целину (М. Панић Суреп).

Врло су чести у употреби придеви типа *неизмеран*, *недоиледан*, *неизбројан* и сл. Они су по значењу слични претходној категорији придева, само што се овде јавља изразита суперлативност, али у помереном значењу (*неописив* не значи само онај који се не може описати него, пре свега, *изванредан*, *врло велики*, и сл.). По томе се ова суперлативност разликује од суперлативности типа *ипрекрасан*, где се префиксом *ипе-* појачава основни придев *красан*. Уп.:

неизмеран — огроман: Радост његова била је неизмерна (М. Петровић);

неизрецив — врло велики, бескрајан: Још [је] види сатрвену и сломљену, пуну неизрецивог јада (В. Милићевић); Тога је дана у Кишовој души живјела неизрецива чежња за кукурузним крухом (С. Колар);

неисказив — огроман: Умор, неисказив умор у сваком дјелићу тијела (Ј. Хорват);

неописив — огроман, изванредан: Чинио је то с неописивим весељем (Политика, Београд, 1959).

²⁸ И. Грицкат, н. д., 120—121.

Закључе најомене

На крају овог разматрања хтела бих да нагласим неколико кључних резултата мога испитивања, који се тичу овде централне групе, тзв. правих префиксираних образовања.

Оваква „права образовања” подразумевају придеве са следећим префиксима: *на-*, *над-*, *нај-*, *о-*, *йо-*, *йра-*, *йре-*, *йри-*, *йро-* и *су-*. Сви ти префикси, у ствари, указују на то колико је у датом случају именована особина остварена „примерено ономе што се сматра нормалним (природним, типичним, уобичајеним и сл.) за ту врсту случајева”.²⁹ Једном речју, сви ти префикси функционисау на начин оног детерминатора који се у општој лингвистици одређује енглеским термином *fuzzy determiner*.³⁰ Неки од тих префикса указују на то да је у датом случају именована особина заступљена у изразитијој мери него што је то нормално (*йре-*, *йра-*, *нај-*, *над-*), док други, напротив, упозоравају на недосеђност нормалне заступљености дате особине (*на-*, *о-*, *йо-*, *йри-*, *йро-*, *су-*).

Пре- је најтипичнији префикс за појачавање придевског значења. Смисао тог појачавања је доста различит, па се уочава пет нијанси значења (с тим што се друго и треће могу сматрати прелазним категоријама између првог и четвртог): 1. прекомеран степен нечега као негативна одлика (*йревелик*, *йредујачак* и сл.); 2. појачавање негативног значења основног придева (*йрелош*, *йрејломазан* и сл.); 3. прекомерност у позитивним особинама (*йредобар*, *йреосећајан* и сл.); 4. апсолутна суперлативност, тј. врло висок степен особине без елемената негативне претераности (*йрекрасан*, *йрежалосџан* и сл.); 5. куртозна суперлативност (*йресвеџли*, *йреведри* и сл.).

Префикс *йра-* се комбинује са придевима који значе особину „стар” и појачава њихово значење у смислу наглашавања дубоке старине (*йрасџар*, *йрадреван* и сл.).

Нај- је чисто граматички префикс за грађење суперлатива и казује да је особина изражена основним придевом заступљена у највећој мери, наравно, релативно схваћено, у односу на оно са чим се пореди (*најјамаџињи*, *најјачи*).

Префикс *над-* појачава значење основног придева и изражава висок степен именоване особине (*најхрабар*, *надуман* и сл.). Суперлативно значење је развио из значења односа. Префиксација придева овим префиксом је спорадична појава (која је у РМС потврђена са свега три придева).

Из разматрања префикса *о-* и *йо-*, о којима је, као о синонимима, заједно говорено, проистиче више закључака. Ова два префикса комбинују се са позитивом и компаративом, а *йо-* још и са суперлативом. Између позитивских и компаративских типова не постоји граматички однос. Наиме, *овеџи* и *йовеџи* нису компаративи од *овелик* и *йовелик*, него се наслањају непосредно на *веџи* и *велик* и представљају резултате творбе речи, а не граматичке флексије. Из разматрања њиховог семантичког односа проистиче: 1. да је и у типу (*й)овелик* и у типу (*й)овеџи* значење ублажено у односу на *велик*; 2. да постоји извесна разлика у степену ублажавања између позитивног и компаративног типа, односно између (*й)овелик* и (*й)овеџи* (јер овај други више указује на степен

²⁹ Милка Ивић, *О неким йринципима йлајолске йрефиксације у словенским језицима*, Јужнословенски филолог, књ. XXXVIII, Београд (Институт за српскохрватски језик), 1982, 51—61.

³⁰ М. Ивић, н. д., 54.

неке особине у односу на ограничен круг предмета или појмова, док се у првом типу особина оцењује у општијем смислу); 3. да постоји извесна, мада врло слабо изражена, разлика између компаративских облика *овећи* и *йовећи*. Однос свих ових типова дефинисали смо на следећи начин: *йовећи* — нешто већи од осталих или просечних у односу на које се оцењује (макар упркос томе остајао врло мален или недовољан); *йовелик*, *овелик*, па и *овећи* — прилично велик, доста велик. Ова разлика у значењима између појединих типова није обавезно присутна у свим контекстима и ситуацијама, него ће често реченица имати практично исти смисао без обзира на то који је тип употребљен.

Префикс *на-* казује да је особина основног придева заступљена у врло малој мери.

Префиксима *йри-*, *йро-* и *су-* се врши детерминација именоване особине у смислу „унекoliko”. Комбинују се са врло малим бројем лексема, па се може рећи да су више лексичке него категоријске појаве. Међутим, придеви сложени с овим префиксима представљају потенцијалну могућност за грађење нових придева с овим префиксима, тј. могу се искористити као модели за грађење нових, необичнијих образовања (нпр. *йросїудан*, *суобао* и сл.).

Што се тиче продуктивности и међусобног односа префикса о којима је реч, истакла бих следеће.

Пре- и *нај-* су врло продуктивни префикси, могу се комбиновати са готово свакиm придевом (уз *нај-* иду само придеви који могу имати суперлатив).

Образовања са *йра-* и *над-* су спорадичне појаве, ограничене на само неколико лексема. Синонимских образовања готово да и нема.

Међу префиксима за ублажавање придевског значења најпродуктивнији су *-о* и *йо-*. У општијој функцији (ублажавање значења) *о-* и *йо-* су синоними. Начелно се може рећи да је *йо-* обичнији, а и нешто продуктивнији префикс него *о-*. Префикс *о-* је обичан, углавном, код придева који сами по себи значе неке мање димензије (*омален*, *окрайшак* и сл.) и у специјалним случајевима (примери типа *осредњи* и *оближњи*). Што се тиче односа позитивског и компаративског типа можемо рећи следеће. Придеви са префиксом *о-* нису нарочито обични ни са једним ни са другим типом (изузев већ споменутих образовања). За *йо-* се, међутим, може рећи да је тип са компаративом обичнији, што се види и из тога да постоје многа компаративска образовања за која уопште нема одговарајућих позитивских (нпр., постоји *йолећии*, *йосїарији* и сл., а не постоји *йoley*, *йосїар* и сл.).

Префикс *йо-* има, у односу на остале префиксе, једну особеност, која је оличена у само њему доступној могућности комбиновања са обликом суперлатива (*йонајвишии*, *йонајзнамениији* и сл.) и са обликом компаратива кад је посредни конкретно поређење (*Он је йовећи од ње*).

Од осталих префикса за ублажавање придевског значења нешто је обичнији само префикс *на-*, мада се, у начелу, може рећи да су и ова образовања малобројна и слабо продуктивна (у РМС су забележена свега 24 придева овог типа).

Префикси *йри-*, *йро-* и *су-* су изразито непродуктивни (у РМС је забележено 13 примера са префиксом *йри-*, 8 са префиксом *йро-* и 12 са префиксом *су-*), а и придеви сложени са њима су необичнија образовања (обичне су само неколике лексеме: *йриїлуй*, *йриїросї*, *йросед*, *йрохладан* и *сулуд*). Тешко је говорити о синонимији ових префикса, јер се они реализују у сасвим малом броју лексема, па су синонимска образовања врло ретка.

На крају бих истакла и то да, као што се из изложеног види, придевска префиксација има далеко разноврснију примену у ублажавању значења. То се огледа, с једне стране, у томе што доста велик број префикса служи за ублажавање значења придева, а с друге стране у томе што се неки од њих комбинују не само с обликом позитива него и с облицима придевске компарације — компаративом и суперлативом. Појачавање значења се, међутим, концентрише око префикса *йре-*. Ипак, треба имати у виду да разноврсност префикса за ублажавање не значи њихову једнаку функционалну оптерећеност. Четири од шест ових префикса су непродуктивна, а образовања са њима, у највећем броју случајева, необична.

Београд

Rada Stijović

PREFIXATION OF ADJECTIVES IN LITERARY SERBOCROATIAN

Summary

This study, based on material from the *Dictionary of Literary Serbo-Croatian* (Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika) published by the Matica srpska, lists, describes and classifies the basic meanings of prefixed adjectives in literary Serbo-Croatian.

From the standpoint of semantics the following are most frequently noted: 1) meanings of intensified degree of the characteristic named, for instance, *prekrasan*, *prevelik*, *presvetli*, *nathrabar*, *prastari*, and the like (besides adjectives with a purely grammatical prefix *naj-* in the superlative); 2) meanings of a lessened degree of the characteristic named, for instance, *nakiseo*, *omalen*, *povelik*, *priglup*, *prosed*, *sulud*, and the like; 3) meanings of relation, for instance, *prigradski*, *predratni*, *nadbubrežni*, *međudržavni*, and the like; 4) negative and contrary meanings, for instance, *neslavan*, *nepošten*, *beznačajan*, *neizmerljiv*-*neizmeran*, and the like. Only the first two groups are instances of prefixation of adjectives in the true sense, since only in those instances can the formation be considered to be an addition of a prefix to the adjectival word, and they will, therefore, be the main subject of the study.

The intensification of adjectival meaning is achieved by the prefixes: *pre-*, *pra-*, *nad-* and *naj-*. *Pre-* is the most typical prefix used for intensifying the meaning of an adjective. The connotation of this intensification varies greatly, and five shades of meaning can be perceived (while the second and third can be considered transitional categories between the first and fourth): 1) an excessive degree of something as a negative feature (*prevelik*, *predugačak*, and the like); 2) intensification of the negative meaning of the basic adjective (*preloš*, *preglomazan*, and the like); 3) excess of positive features (*predobar*, *preosećajan*, and the like); 4) absolute superlativity, that is, a very high degree of the feature without elements of negative excessiveness (*prekrasan*, *prežalostan*, and the like); 5) courtesy superlativity (*presvetli*, *prevedri*, and the like). The prefix *pra-* is combined with adjectives which connote the characteristic „old” and it intensifies their meaning in the sense of stressing great age (*prastar*, *pradrevan*, and the like). *Naj-* is a purely grammatical prefix for the formation of the superlative and it indicates that the characteristic expressed by the basic adjective is present to the greatest degree, of course, in a relative sense, in relation to something to which it is compared (*najpametniji*, *najjači*, and the like). The prefix *nad-* intensifies the meaning of the basic adjective and connotes a high degree of the characteristic named (*nathrabar*, *naduman*, and the like). It developed a superlative meaning from the meaning of relation. The prefixation of adjectives by this prefix is spora-

dically observed (in the *Dictionary* it is found only in the case of three adjectives).

The lessening of the adjectival meaning is achieved by the prefixes *na-*, *o-*, *po-*, *pri-*, *pro-* and *su-*. From a study of the prefixes *o-* and *po-*, which are synonymous, several conclusion can be drawn. These two prefixes can be combined with the positive and comparative, and *po-* also with the superlative. Between the positive and comparative types there is no grammatical relation. Namely, *oveći* and *poveći* are not the comparatives of *ovelik* and *povelik*, but rather rely directly on *veći* and *velik* and represent the results of word formation, and not grammatical inflexion. An analysis of their semantic relation reveals the following: 1) that in both the type *(p)ovelik* and the type *(p)oveći* the meaning is lessened in relation to *velik*; 2) that there is a certain difference in the degree of lessening between the positive and the comparative types, that is to say, between *(p)ovelik* and *(p)oveći* (since this second type indicates more a degree of a characteristic in relation to a limited circle of objects or notions, while in the first type the characteristic is judged in the general sense); 3) that there is a certain, though very slight, difference between the comparative forms *oveći* and *poveći*. The relation between all these types have been defined in the following manner: *poveći* — somewhat larger than the rest or the average in relation to which it is compared (even though still remaining quite small or insufficient); *povelik*, *ovelik* and even *oveći* — quite large, relatively large. This difference of meaning between the individual types is not necessarily present in all contexts and situations, but rather, the sentence will have practically the same meaning regardless of which type is used. The prefix *na-* indicates that the characteristic of the basic adjective is present to a very small degree. The prefixes *pri-*, *pro-* and *su-* form a determination of the characteristic named in the sense of „to some extent”. They can be combined with a very small number of lexemes, and so it could be said that they are more lexical than category phenomena. Adjectives with these prefixes, however, have the potential possibility of creating new adjectives with these prefixes, that is to say, they can be used as models for the creation of new, unusual formations (for instance, *prostudan*, *suobao*, and the like).

Analysis indicates that adjectival prefixation has a much more varied application in the lessening of meaning. This is manifested, on the one hand, in the fact that quite a larger number of prefixes can be used to lessen the meaning of the adjective, and, on the other hand, in the fact that some of them are combined not only with the positive form, but also with the forms for the comparison of adjectives — the comparative and superlative. The intensification of meaning is, however, concentrated around the prefix *pre-*. Despite of this, it should be borne in mind that the variety of prefixes for lessening of characteristic does not also imply their equal functional presence. Four of these six prefixes are not productive ones, and formations with them, in the largest number of instances, are unusual.

The abovementioned third and fourth group of prefixed adjectives, that is, adjectives which denote relation and adjectives of negative and contrary meaning are just touched in the analysis, since they illustrate prefixation only conditionally. Namely, the formation process in the third group is a version of the preposition-case phrase. And yet, since only a small number of case phrases are transformed into adjectives (which indicates that the corresponding relations are, as a rule, expressed by syntactic means) it has been indicated in which cases there in lexicalisation in this primarily syntactic category. Negation is in Serbocroatian likewise a syntactic category and it is only rarely that there is a formation of an adjective with the prefix *ne-*. The study indicates in which cases this type of lexicalisation occurs.